

HISTORISK VANDRING GJENNOM TIDEN I FAGERLI OG PÅ FAGERMO.

Skrevet av Andreas Spjelkavik i juli 2011.

Dette er en tidsmessig historisk vandring gjennom forskjellige arkiver som omhandler to av de rydningsbrukene som en gang var i Langvandsdalen og den svenske bedriften Skånska Superfosfat och Svavelsyrefabriks AB, eller "Fosfaten" slik bedriften i det daglige ble omtalt som i årene omkring sekelskiftet til det 19. århundre.

Det ene rydningsbrukets navn var fra først av Fagerlien, det andre var Fagermo. Begge grenset til en elv som den gang, av lensmannen ble omtalt som Balvasselven. På nordsiden av elven hadde rydningsmannen Elias Gabrielsen sett det likt og slå seg ned for å rydde seg en gård og der skaffe et levebrød til seg og sin lille familie.

Elias var født i Nord-Rana omkring 1824 og kom " - via Bodøen til Langvatnet for at drive en Rydningsplads", som det står skrevet.

Han var gift med Elen Pedersen, som var født på "Nord – Dunderlandet" ca. 1805. Elen, som etter de opplysninger som foreligger var ca 19 år eldre enn sin mann, hadde ei datter, Berith Anne Hansdatter som var født ca. 1839. Om denne grenseoppgangen finnes det papirer fra den gang, langt der inne i dalen ved Langvatnet, og vi kan lese følgende fra handlingen, den 9. august 1848:

"Forretningen ble fremmet ved lensmanden i overvær af underskrevne vitner, hvorda den vordene rydningsplads blev givet navnet Fagerlien. Der er beliggende ved øvre eller østre ende af Langvandet, hvorda grenserne afmerkedes saaledes: I vest støder den til Langvandet, i nord til Lomelven, i øst til det nøgne fjelde og i syd til Balvasselven, følgende denne til et indhugget + i en stor jordfast sten og gaar ret i øst over høyeste nakken af Vandhaugen til Barfjeldet."

(Hvor Vandhaugen ligger, eller den gang lå vet jeg ikke, men kan det være høyden vest for Langtjønna som ligger øst for nedre, eller nordre del av Daja?)

Det var lensmann, Markus Gjøe Rosenkrantz Dessen som utførte denne avstikningsforretningen. Tilstede var også skogoppsynsmand Anders Johannesen, Hjemgam og vitnene Peder Jonsen og Carl P. Berg. Papirene ble avsendt fra lensmannen den 18. november 1848, og de ble mottatt den 26. november av Salten Fogderi.

(Dagen etter at Lensmannen med sitt følge var ferdig med sin gjerning i Fagerlien, ble det den 10. august utført nok en grenseoppgang for en rydningsplass ved Langvannet. Rydningsmannen her var Anders Larsen og han kalte plassen sin for Sandnæs. Han var født i Dunderlandsdalen i 1805. Før han kom til Langvandsdalen hadde han oppholdt seg et par år i Skeitidalen. Han hadde med seg kona Elen Dorthea, født på Nord – Dunderlandet i Rana i 1816 og de hadde tre barn.

Om grensen for Sandnæs står det:

I øst støder den til Lomelven, i nord til Barfjeldene, i vest begynner mærket – ved en med kors betegnet sten i Sandnæsodden ved Langvandet, gaar lige nord til Barfjeldet, og i syd danner Langvandet grænsen.

Den odden de den gang omtalte som Sandnæsodden var den odden som var ute i vest der Østbanen (eller "Karelen") har sin åpning ut i dagen. Det vi i dag omtaler som Charlottehaugen omtalte de den gang i de gamle dager som "Sandneshaugen". Kirken ble

senere bygget på "Blåbærhaugen" og høyden mellom "Reesehammeren" og "Storsvingen" på veien opp til Giken var deres "Gammelhaugen".

For rydningsplassen Sandnæs står det at dokumentene ble bekreftet av Fogden i Salten den 22. februar 1849 og bevillingsseddel utferdiget i mars 1849. Skjøtet for Sandnes ble tinglest 12. oktober 1861. Data for de samme handlinger for Fagerlien er ikke funnet.

Videre finnes det i Salten Fogderi's journal, jnr. 460/1849 nevnt: "*Lensmand Dessen anmelder at Peder Pedersen og Peder Larsen, begge af Stormo have forlangt Land til Rydning i Langvandets eller Sjønstudalens Skov*".

Fra lensmannen er dette datert den 16. juli, og mottatt av Salten Fogderi den 20. juli 1849.

Den 21. juli ba Fogden: "*Ldm Opgive Grænsene for hver rydning*"

(Jeg vil her bare berøre det som omhandler Peder Pedersen og det rydningsbruket han valgte seg og som han ga navnet Fagermo.)

Peder Pedersen var født på Sundby i Saltdal i 1808, gift med Birgithe Oline Christendatter fra Drageid og de hadde 4 mindreårige barn. Han valgte seg en rydningsplass ved øvre enden av Langvannet på sydsiden av vannet og han ga plassen sin navnet Fagermo. (Peder Larsen, han valgte seg et annet bruk på nordsiden av vannet som da fikk navnet Grønli.)

Grensen for rydningsbruket Fagermo ble lagt langs Balvasselva sammen med grensen til Fagerlien opp til Barfjeldet. Mot nord grenset bruket til Langvannet. Mot vest gikk grensen fra Langvandet og opp til Barfjeldet langs Granheibekken. (Denne bekken har sitt utspring helt oppe på høyfjellet mot syd/vest. Dermed ble noe av de gamle dagers Jakobsbakken gruve og Anna gruve å ligge på rydningsbruket Fagermo's utmark!) Mot syd ble grensen satt til å være langs kanten av Barfjellet

I journalen for Salten Fogderi finnes videre om dette: Jnr. 803/1849. "*Remiterer Afstiknings el. Grænsfastsetningen ved 2de Rydningspladse i Sjønstudalens el. Langvandets Alminding*".

Journalen er datert den 28. november 1849 og den 4. mars 1850 er det anført at det er utferdiget "Bevillingsseddel" for brukene Fagermo og Grønli som da ble 3. og 4. av de til da utviste rydningsbruk i Langvandsdalen.

Fra 1848, da Elias Gabrielsen som den først registrerte rydningsmann kom til Langvandet og frem til 1851 var det i alt 6 rydningsbruk som etter hvert ble påbegynt opparbeidet i dalen. (Da regner jeg Osbakk som et rydningsbruk selv om at det fra først av var to brødre som fikk hver sin del av Osbakk i 1851 som sine selvstendige rydningsbruk. Det var John Olson født ca 1819 i Jokkmokk, Sverige og hans bror Nils Olson født ca 1809. Også han født i Jokkmokk, Sverige. Foreldrene deres hadde da tidligere flyttet fra Jokkmokk til Røyrvasseid i Sørfold og bosatt seg der.

Senere ble Osbakk, ca 1860 omgjort til å være et rydningsbruk med bare en rydningsmann, men det er en annen historie.)

I tillegg til arbeidet på heimjorda så drev rydningsmennene også en del med skogdrift. Noe av det de tok ut i skogen, enten som ved til brensel eller som byggematerialer ble videre fløtet ned til Sjønstå og derfra ført utover langs fjorden og solgt. Brukeren av Fagerlien, Elias Gabrielsen omkom under slikt fløtningsarbeid i den øverste fossen i Langvandselven, den 7. juni 1854. Han ble senere funnet og gravlagt på Skjerstad den 24. august s.å.

Elen, enken etter Elias fortsatte å bo i Fagerlien inntil hun døde den 29. oktober 1855. Hvor det senere ble av datteren, Berith Anne Hansdatter i denne familien er ikke kjent.

Etter at rydningsfolkene i Fagerlien nå var borte så fikk Søren Ingebrigt Larsen, den tidligere rydningsmannen på rydningsbruket Storli, født på Nabbvoll i Rana i 1819 etter søknad overta rydningsplassen Fagerlien fra den 7. mai 1856 og han flyttet da fra Storli og dit inn sommeren

1856. Han var gift med Mikkeline Zakariasdatter, født på Kvannbekkmo i Rana ca 1819 og de hadde 4 barn. Han fikk rydnings- og bevillingsseddel til bruk av plassen Fagerlien, som han nå kalte for Fagerli, tinglyst den 7. mai 1856.

For å kunne ta denne plassen i besittelse så ble Søren Larsen samtidig også pålagt en årlig avgift på 2 Spesidaler til det offentlige.

Fagerli fikk de samme grensene som Fagerlien tidligere hadde hatt og etter hvert ble dette et større bruk med flere bygninger, både for sjøfolk og dyr. Søren bygget også ei brakke for besøkende turister som etter hvert kom innom dalen på sine ferder omkring i fjellheimen.

Så ble det, etter hva en vandrehistorie forteller om, i året 1858 funnet malm i dalen. Senere ble det etter hvert gjort flere ti - talls av lignende funn. Det som ble funnet og som det er fortalt om var kobber og svovel. Disse funnene resulterte etter hvert i at en svensk handelsmann, som var storforbruker av svovel, Nils Persson, kom ”på banen” og begynte med gruvedrift ved Langvannet i 1887. Noe av det første han iverksatte for å få den utdrevne malmen ut av dalen var å bygge en vei mellom Øvrevann og Langvann.

Det ”Skånska Superfosfat- och Svavelsyrefabrik AB”, eller ”Fosfaten” som et svensk selskap, grunnlagt i 1875, i den daglige tale ble omtalt som, overtok etter hvert $\frac{3}{4}$ deler av Perssons interesser i alle hans gruveforetak ved Langvatnet, og fra 1890 ble arbeidene ytterligere intensivert omkring de mange malmfunnene. Det ble da samtidig også besluttet at det skulle bygges en jernbane fra Øvrevann og oppover mot Langvannet. Til da var det utført i alt over 100 skjerpinger rundt omkring i dalen. Det ble da på denne tiden også bestemt at man for ettertiden skulle foredle malmen i dalen og ikke som hittil, sende malm ut som ”Stykkmalm”. Til alle planene som etter hvert forelå var behovet for kapital blitt så stort at ”Fosfaten” ikke alene kunne stå ansvarlig for finansieringen av de fremtidige utgifter. 10. januar 1891 ble det derfor besluttet å danne et eget selvstendig aksjeselskap for alle de engasjementene som ”Fosfaten” nå hadde planer om å iverksette. Aksjekapitalen ble bestemt til og skulle være i alt 2.000.000 kroner. Tillatelse for å få lov til å danne et slikt selskap i Norge ble det søkt om til den Svensk/Norske konge. Det nye selskapets navn var ment å skulle være ”Aktiebolaget Sulitjelma Gruber”.

Kongen ga sin tillatelse for dannelsen av et slikt selskap den 1. mai 1891, men navnet, fastsatte kongen, skulle være Sulitjelma Aktibolags Gruber

Nå hadde Persson fått dannet et interesseselskap med kapital nok til å kunne starte en bergverksdrift i dalen etter hans ønske og behov. Andre hadde tidligere sett sine daglige behov dekket i dalen, men det var til rydningsbruk for det daglige utkomme. De var fornøyd med det de hadde fått leie av myndighetene til livets utkomme. Men så ikke med Persson. Han ønsket å kjenne til verdien av den dalen med de mange malmfunnene som han så på som en liten gullgruve for sin fremtidige virksomhet.

Han, eller det selskapet han hadde dannet krevde derfor Expropriationstaxt i medhold til bergverkslovens § 18 i ”Langvandets statsalmenning”.

Og den 22. oktober ble det tatt ut stevning til brukerne på Osbak, Grønli, Sandnæs, Fagerli, Fagermo og Storli. Av denne stevningen ser vi at Fagerli, den 3. november oppga å ha 7-8 kyr, 1 hest og 15 småfe. På Fagermo var det 8 kyr, 1 hest og 10 småfe. For Fagerli ble det opplyst at man årlig satte 4 tønner poteter og at man tidligere fikk 20 tønner igjen.

Videre kan vi se av denne rettergangen av brukerne på Fagermo som da var brødrene Peder og Hans Pedersen med årlig feste den 15. desember 1893 ble oppsagt med krav om fraflytting fra rydningsplassen Fagermo innen 14. april 1894. På Fagerli var det livstidsfeste så Søren Larsen fikk ikke det varslet, men som vi skal se senere så måtte også han flytte fra sitt rydningsbruk.

Malmfunn med innhold av kobber og svovel var det da som nevnt registrert på flere steder rundt om i dalen, men det var en malm som ikke var ren. Det var kobberet og svovelen som interesserte kjøperne. Derfor var det om å gjøre at det som for ettertiden ble sendt ut fra Langvandsdalen var et mest mulig rent produkt. Varen måtte da enten være skeidet for hånd eller aller helst maskinelt foredlet før produktene ble levert til kjøper.

Utstyr for slik maskinell foredling fantes det den gang til salgs ved et gruveanlegg som lå i Grønnevikken på Karmøy, sør for Haugesund. Der hadde "Antwerpen Grube-compagni" siden 1. juni 1865 drevet med bergverksdrift på en kobberforekomst som det da gikk mot slutten av. Ved "Vigsnes Kobberverk", som var gruveselskapet navn, fantes det på den tiden til salgs et oppredningsverk av en størrelse som syntes og kunne passe for den fremtidige planlagte gruedriften som nå skulle iverksettes ved Langvannet.

Til alle utbyggingene som nå var planlagt og skulle komme til Langvandsdalen hadde man derfor nå et stort behov for bygningsmaterialer. Ikke bare til de kommende industribygninger, men også til boliger for alle de arbeidssøkende som en slik utbygging sannsynligvis ville tilføre dalen. Å få brukbare bygningsmaterialer i en så stor mengde utenfra opp til Langvannet var vel i 1891 lite realistisk. Vel nok var det da blitt bygget en vei mellom Øvrevann og Langvann, og jernbane var planlagt, men det var jo mye annet som nå også skulle fraktes både til og fra stedet.

Fortsatt var det skog igjen i dalen og det var den som senere skulle benyttes til den fremtidige utbyggingen.

Det finnes en underskrevet erklæring, datert 11. juni 1891. I denne erklæringen tillot Søren Larsen og sønnen Petter på rydningsbruket Fagerli at Sulitjelma Aktebolags Gruber skulle få benytte et landområde av rydningsbruket Fagerli til et fremtidig sagbruk. I denne tillatelsen er det nevnt at dette landområdet skulle være 100 meter bredt og ligge ved Lomi elv, målt fra elvas utløp i Langvannet og 250 meter oppover langs denne.

Jeg tror nok Søren Larsen ble fortalt om de den gang foreliggende planene for fremtiden. I et notat fra Adam Vatter, den første direktøren, også omtalt som disponent ved gruveselskapet, som han sendte til Helsingborg tidlig i 1891, fremkommer det at Søren Larsen uttrykte seg tilfreds med de fordeler som rydningsmennene hadde fått etter de utbyggingene som til da var utført av gruveselskapet.

Søren Larsen mintes kanskje hvordan det tidligere hadde vært for dem som bodde i dalen før gruveselskapet kom. Den gang da de måtte kløve på hest eller bære på rygg langs stien opp gjennom den vegløse Sjønstådalen av det som de hadde behov for og som ble kjøpt hos handelsmann nede ved fjorden. Det han da tenkte på var nok veien som var blitt bygget av selskapet, og den lille butikken som da var blitt etablert i Furulund. Bare han ikke ble fortrent fra gården så hadde han ikke noe i mot de planlagte utbyggingene.

Det fremkommer i denne korrespondansen at Søren Larsen i Fagerli gikk det an å snakke med, han ble betegnet som "*en hederlig, bra mann*". Da var det nok noe verre med beboerne på den andre siden av elven, på Fagermo, "*der viseligen en gammel beskjedlig enka har rydningsretten, men der hennes son, en gemen karl, styr och denna har alltid varit emot værket*". (Enken som nevnes var Birgitte Oline og sønnen var nok Peder Olai.)

Det blir påstått at Søren Larsen ble fortalt om de foreliggende planene vedrørende fremtidige utbygginger slik som de da foresto. Om så er, så er det i ettertid nokså klart at han ikke ble fortalt den hele sannheten, slik den egentlig ble. Eller, han forsto ikke omfanget av planene

slik de ble fortalt han. Ikke til forkleinelse for Søren Larsen, men da dette inntraff så var denne pioneren av en rydningsmann blitt 72 år gammel. Hele sitt liv *”hadde han nok stått opp med sola, slitt på bruket sitt gjennom hele dagen og gått til sengs når fuglekvidderet stilnet av ved kveldsleite”*. Så kom det en disponent fra Østerrike som snakket dårlig norsk, sammen med en svensk kontorsjef og fortalte han om den forestående utbyggingen. Dersom mine opplysninger er riktige så skal dette ha hendt i februar 1891. Foran har jeg nevnt om avtalen for et sagbruk ved Lomi elv som ble inngått i juni 1891. Når man sitter og ser i gamle skrifter så kommer tanken om at gruveselskapet fra først av kanskje planla foredlingsanlegget plassert ved Lomi elv? Hva var ellers grunnen til at sagbruket skulle reises ved denne elva dersom foredlingsanlegget skulle ligge borte ved for eksempel Balmi elv? Det ville jo vært langt mer skånsomt for de to rydningsbrukene dersom anlegget ble lagt ved Lomi elv. Samtidig kunne jo arbeiderne bo på Fagermo som lå lengre borte fra det planlagte anlegget og de ville jo da ikke bli så utsatt for det ubehaget som de ble da utbyggingen senere ble lokalisert til Balmi elv.

(Balvasselva var navnet som lensmannen benyttet ved beskrivelsen av rydningsbrukenes utstrekning i 1848, men gruveselskapet brukte navnet ”Balmi elv” på et Kroki allerede i 1887 på den elva som kom fra Kjelvannet nedover til Langvannet. Før den tid ble hele elva mellom Balvannet og Langvannet av kaptein Munthe omkring året 1830 omtalt som Leiter elv.)

At Person tidligere i et tilfelle, tok hensyn til dem som fra først av var i dalen hører man om, så tanken på at han kanskje fra først av hadde utsett Lomi elv som den mest gagnlige elven for den fremtidige gruvedriften, samtidig som den også var den minst sårbare for mennesker og dyr synes jeg ikke er så utrolig.

Det jeg tenker på når jeg sier dette er en hendelse fra våren 1890. I de da foregående 10-årene var det gjort flere malmsfunn i høyden oppe på flatene mellom Mons Peter Uhren Gruve, eller Furulund gruve som var navnet på den aller første gruva av noe størrelse i dalen og Bursi bækk. (I dag omtalt som Klarabekken.)

Her hadde Hans Halvorsen Joramo tidligere, av Forstvesenet, fått seg tildelt retten til å begynne med det 7. rydningsbruket i Langvandsdalen, og han var begynt med det arbeidet. (Da regner jeg med Osbak som to atskilte rydningsbruk.) Hans Halvorsen Joramo kom fra bygda Joramo i Lesja i Gudbrandsdalen. Han var gift med Anette Erika Marie Andersdatter fra Breivik i Salten og de hadde to barn da de begynte å bygge seg en rydningsplass oppe i Langvandsdalen i tiden omkring 1878.

Han hadde da bygget seg tre hus der oppe i høyden og familien var flyttet dit. Dette hadde han gjort, samtidig som han arbeidet ved de to første prøvedriftene som til da hadde blitt utført i dalen. (Furuhaugen og Monspetteruren skjerp.)

Joramos sønn, Harald Andor ble født den 19. februar 1880. Den gang bodde denne familien allerede på Glastulemmen som dette stedet oppe i høyden ble kalt. Dette området som Joramo tidligere hadde fått bruksretten til av Forstvesenet ønsket Persson nå å få hånd om. Hasselbom fikk derfor i april 1890 ordre fra Persson om å ordne opp i denne saken. Men det sto i brevet til Hasselbom at - *”alt skulle foregå på beste måte for Joramo”*. Man så vel heller ikke helt bort fra at Joramo alt da kanskje kunne tilbyes å flytte til et annet sted for å drive med et nytt rydningsbruk.

Men før denne ordren kom fra Person til Hasselbom som den gang begge oppholdt seg ved Langvannet var det blitt underskrevet en erklæring til Persson fra gruvens den gang daglige ledere, Frederik Vatter og Viktor Viederton, skrevet den 24. mars 1890 hvor det heter: *”Undertegnede forpliktet seg til på Sulitjelma Grubers vegne at affinde os i Mindelighet med Arbeidsformand Hans Joramo om at erholde Adgang til at tage Grund til Veianlegg, Bygninger m. v. vedkommende Grubedriften paa det af Forstvesenets tilstående Landstykke*

"Glastulemmen beliggende under Grenserne af en ved Kontrakt af D. Dato forpaktet Landstrækning.

Person hadde nemlig da, samme dag, den 24. mars 1890, "under forbehold af høyere vedkommendes approbation" av Forstmester Kønig fått forpaktet hele området mellom rydningsbrukene Sandnes og Grønli for sin planlagte fremtidige gruvedrift og innenfor den grensen var det at Hans Joramo tidligere av Forstvesenet hadde fått et område til å opparbeide seg et rydningsbruk.

Vi vet også at i de videre forberedende arbeider for den fremtidige gruvedriften så ble Olav Corneliusen, direktør ved kobberverket på Vignes, sommeren 1891 "engasjert som konsulent" i forbindelse med alle de fremtidige utbygningene i Langvandsdalen. Han var her i dalen og vurderte forholdene og foreslo bl. a. at et fremtidig oppredningsanlegg måtte bygges ved Balmi elv som den gang nok var den mest vannrike elva i dalen.

Da dette hendte, var det jo vannfallene og vannhjulet som var den rådende drivkraft i all industri. Når Corneliusen ankom til dalen vet jeg ikke, men det kan ha vært litt utpå sommeren i 1891. Men som nevnt, det var han som kom og foreslo et foredlingsanlegg bygget ved Balmi elv og det var det forslaget som til sist vant frem.

Et forslag som jeg tror Søren Larsen ikke ble informert om før arbeidene tok til.

På styremøte i gruveselskapet den 25. september 1891 ble det besluttet at man da skulle gå til anskaffelse av et "oppberedningsverk" og man satset da på kjøp av det som var til salgs ved kobberverket på Karmøy.

I det samme møtet besluttet også selskapets styre "å gi Adam Vatter sparken", da han etter Nils Perssons mening, ble ansett for å være lite dugelig og egnet til å lede et så stort foretak som dette gruveselskapet nå så ut til å skulle bli. Et håndskrevet notat på 12 sider, som er skrevet av Persson, om hans syn på Adam Vatter og hans kvalifikasjoner som leder finnes fortsatt arkivert i dag. Det notatet ga nok ikke Adam Vatter de helt store sjanser som den fremtidige bedriftsleder.

Vatter forlot gruveselskapet i Langvandsdalen straks etter dette møtet.

Jeg, og også andre, mener at Persson ble så blendet av Olav Corneliusens fremferd ved sitt besøk i Langvandsdalen at Persson simpelthen først fikk sparket Adam Vatter for deretter å tilby Olav Corneliusen stillingen som ny direktør. Og Corneliusen, med sin erfaring som leder ved større gruver, først ved Senjens Nikkelverk og så ved Vigsnes Kobberverk, tok i mot tilbudet og han tiltrådte denne stillingen fra 1. april 1892.

Dermed var det vel ingen leder til stede ved bedriften i dalen som i tiden mellom Vatter og Corneliusen som kunne, eller ville fortelle, Søren Larsen om de forestående endringene som kanskje da var planlagt for gruveselskapet ved Langvannet. Vatter reiste jo høsten 1891 og Corneliusen kom først til Langvandsdalen som direktør våren 1892.

Utbyggingene langs Balmi elv hadde tatt til høsten 1891.

Langs Balmi elvs nordside, på rydningsbruket Fagerli, tilhørende rydningsmannen Søren Larsen skulle det nå anlegges et malmrigningsverk. Et malmrigningsverk som Søren Larsen nok ikke kjente størrelsen av.

På Balmielvas sørside, på Fagermo, skulle boliger for de fremtidige ansatte bygges. Sagbruket som sommeren 1891 var satt opp ved siden av veien fra Granheibukta til Jakobsli ble i slutten av 1891 flyttet til Fagermo, nedenfor en midlertidig oppdemning i Balmi elv. (Jakobsli var jo den gang navnet på vårt Jakobsbakken.)

Aktiviteten langs Balmi elv ble stor. På begge sidene av elva mente gruveselskapet at de til sine anlegg trengte en lengde av 700 meter langs elva, fra utløpet i Langvannet og oppover langs denne for sine utbygninger. På Fagermo hvor boliger for arbeiderne skulle reises etter planen var behovet 70 m bredde i de første 200 m. På den resterende lengden var behovet 100 m. bredde. På den andre siden av elva hvor industrianleggene skulle reises måtte bredden være 65 m. i de første 200 m. Deretter var ønsket 75 m bredde i de neste 200 m for så å øke til 100 m bredde på de siste 300 meterne

Det ble avtalt med rydningsmennene på Fagerli og Fagermo at for bruk av disse områdene som tilhørte rydningsbrukene skulle gruveselskapet betale brukerne en årlig erstatning. Det skulle også settes opp gjerder rundt alle utbyggingene og alle gjerdene skulle til enhver tid vedlikeholdes. For Fagerli skulle det også opparbeides en "fe og skogsvei" fra husene på innmarka og utover slik at man kom uhindret fra gårdshusene frem til havnegang og utmark. Erstatningens størrelse ble fastsatt av det offentlige og i en kontrakt fra 17. mars 1891 kan vi se at størrelsen på den omtalte erstatningen for skade og ulemper ble satt til kr 300,00 for Fagerli og kr 100,00 for Fagermo. Beløpet skulle betales de berørte innen 31. desember hvert år.

Kanskje begynt man bygging av driftsbygninger og boliger samtidig på begge sider av elven? I en beskrivelse av virksomheten vet vi at det fra først av ble bygget bolig for oppsynsmann og 4 eller 5 brakker til andre ansatte. Var dette kanskje "Vestlybrakka", "Storbrakka", "Lisjbrakka" på Fagermo og den brakka som vi vet ble bygget ved elva på Fagerli-siden sammen med nok ei brakke borte på Reinhagen? Det får vi vel aldri vite. Men vi vet at oppberedningsverket som ble påbegynt bygget i Fagerli høsten 1891 ble ferdig i 1892 og at Villaen og ei annen brakke på Fagermo (muligens Gråbrakka?) ble ferdig i 1893.

Foredlingsverket på Vigsnes var nå innkjøpt, demontert og ble sendt nordover. Den 7. oktober 1891 var den siste rest av "vaskeriapparatene" lastet om bord i kutteren "Galeata" på vei til Finneid. (Dette finnes nevnt i et telegram fra Vigsnes, undertegnet av Olav Corneliussen.) På islagt vann kom alt utstyr senere frem til Tveråmo, hvor det i en rapport fra politibetjenten på jernbaneanlegget som på den tiden var under bygging mellom Sjønstå og Fossen, fortelles om et 20-talls hestelass som daglig kom fra Finneid. Dette, forteller han, ble straks viderekjørt over fjellet til Langvannet og deretter videre innover til Fagerli og oppsatt i de to den gang påbegynte bygningene. Vaskerianleggene var ferdige oppsatt og driftsklare i slutten av oktober 1892.

I Balmielva, ovenfor rydningsbrukene Fagerli og Fagermo var det et flatt parti i dalsøkket der Balmielva møtte Valfarjocka før de begge kastet seg ut i det siste fossefallet ned mot Langvannet. Der oppe på kanten, foran den siste fossen ble det anlagt en demning over dette elevløpet og den dammen som ble bygget fikk navnet "Balmi dam". Fra dammen og gjennom en utsprengt tunnel og derfra videre i et rør skulle vannet nå ledes frem til en "Cisterne". Fra denne cisternen og videre gjennom flere avgreninger mente man å få nok driftsvann til det fremtidige planlagte oppredningsverket, bestående av et grovvaskeri, et slamvaskeri, samt senere også et smelteverk.

At gruveselskapet kunne "ture frem på dette viset" som de nå gjorde hadde sin årsak i at hele dalen, før anleggene var ferdig utbygget, nå var blitt ekspropriert etter en dom med hjemmel til Bergverkløven § 18 for fremtidig gruvedrift. Dette etter en rettssak som startet i Furulund den 3. nov. 1892. Saken ble avgjort uten hensyn til noen av rydningsmennene som den gang alle satt på skyldsatte rydningsbruk. (Det er ikke sett nevnt noe sted at rydningsmennene var tilstede under denne saken med juridisk bistand.)

For Fagerli og Sandnes var festene tidligere blitt gitt på livstid, mens de andre hadde sine på åremål. Dermed var gruveselskapet nå blitt enerådende herskere over ”hele Langvandsdalen” og gjorde senere som de selv ville i ”sitt domene”.

Da denne dommen var avsagt så forsvant de tidligere fagre løftene om inngjerdinger av industri- og boligområdet og løftene om erstatninger til de berørte rydningsmennene. Nå var det gruveselskapet som var de rådende på begge sider av Balmi elv og også av selve elven.

Det kan nevnes at det etter hvert ble oppsatt i alt 5 større vannkraftturbiner som foresto den mekaniske driften av anleggene i Fagerli. Det var to vannhjul til drift av vaskeriene, og et til drift av trallebanene mellom kaia, påbegynt bygget i 1891, opp til vaskeriene. Senere kom det et vannhjul til driftsentralen med to blåsemaskiner eller rettere sagt; med to lavtrykk luftkompressorer til smelteverket. Videre ble det bygget en nokså horisontal taubane som også måtte ha hjelp av en vannturbin for transport av sjeidet malm fra Sandnes innover til anleggene i Fagerli.

Det ble i tillegg til det forannevnte også bygget et reparasjonsverksted eller smie ved elven, og kaia, påbegynt bygget i 1891 skulle ferdigstilles med en dampkrane. Fra foredlingsverket ble flere sporbaner bygget nedover til kaia. Veier ble også bygget omkring på anleggsområdet i Fagerli. I driftssentralen med de to lavtrykkkompressorene ble det senere satt opp en generator for elektrisk strøm til belysning i alle de bygde innendørs anleggene. Det blir også fortalt om ”gatelys” langs veien mellom Fagerli og Sandnes? Denne generatoren ble driftsatt den 13. nov. 1893 og var den første i sitt slag ved bedriften. Et telegram til Helsingborg forteller at den ble igangsatt vel en uke før en lignende generator også skulle bli driftsatt ved ”Olafs Stoll” på Giken. På Giken, vet vi at strøm også ble benyttet til elektrisk belysning i alle boligene der oppe. Den senere ordfører i Fauske kommune, Hans Trondsen forteller i sine erindringer fra sin tid som gruvearbeider ved Langvannet om elektrisk belysning i alle boliger på Giken julen 1893!

Elektrisitet til belysning i boliger året 1893, her på berget, hevdes å være et meget tidlig foretak, men det kan nevnes at ved Senjens Nikkelverk så ble elektrisk strøm tatt i bruk til belysninger i boliger alt fra året 1882!

Som nevnt ble en taubane bygget for transport av sjeidet råmalm fra Sandnes innover til anlegget i Fagerli. Det var en taubane som gikk like over takene til boligene på rydningsbruket Fagerli. Som sikkerhet mot fallende stein fra taubanen ned på bolighuset ble det bygget en bro over taket av huset. (Malmen som da kom fra Sandnes var fra først av malm sjeidet på Sandnes som var utdrevet fra de to gruvene Øvre Giken og Nya Sulitelma.)

I tillegg til alle utbyggingene ved elvas og rydningsbrukets nærhet i Fagerli ble det også i 1893 bygget ferdig en veg fra Furulund og inn til anlegget i Fagerli. Veien ble anlagt mellom husene på rydningsbruket og vannet frem til kaia. Dermed var alle bygningene til rydningsbruket Fagerli nå blitt totalt omrammet av gruveselskapet både rundt omkring og over husene.

Da smeltehytta ble bygget av trevirke kom det i tillegg til den også 3 røstehus på Fagerli. De ble murt opp av gråstein med tak over, som da røstene ble påtent den 19. mai 1893 spydde gul, giftig røyk utover, ikke bare Fagerli og Fagermo, men også utover hele dalen.

Smeltehytta ble ferdig bygget og satt i drift i 1894. Mellom smeltehytta og heimhusene på rydningsbruket ble det i 1893 bygget en brakke som inneholdt et laboratorium og kontorer. Senere kom denne brakken til å inneholde både telefonsentral og Poståpneri.

I 1895 ble det bygget ytterligere 3 nye røstehus i rekke med de tre først bygde røstehusene.

Som tidligere nevnt ble det som bosted for de som fra først av var beskjeftiget med bygging av dette malmrigningsanlegget ble det også satt opp ei ”midlertidig boligbrakk” i Fagerli mellom anlegget og elva. Hva denne brakka ble benyttet til i ettertid er ikke kjent, men på fotos fra midten av 1890-årene så er den fortsatt med på bilder før den senere forsvinner fra området ved slagghaugen nedenfor Smeltehytta.

Av boliger for de mange ansatte som etter hvert kom til Fagerli vet vi at det på Fagermo, ble bygget tre hus som fortsatt i dag står der. Det var Storbrakk, Lisjbrakk og Villaen. Og på Reinhagen ble det bygget ei brakke som på fotografi vises å stå der før Søren Larsen bygde en ny bolig der den gang han måtte flytte fra Fagerli i 1895. Hvor mange som hadde tilhold i de enkelte av bygningene er ikke kjent, men for to av dem har vi en noenlunde oversikt.

I en fortelling som en tidligere ansatt i ettertid har skrevet om sitt arbeidsliv i Sulitjelma, så nevner han at det i Storbrakk, den gang han var der, så bodde det i alt 91 mann!

(To mann delte jo den gang samme seng, da blir det jo bare behov for 45 senger. Med over - og underkøye så var det jo krav om bare gulvplass for 22 ”sengehøyder” og det vil jeg tro det var plass til når vi ser bygningen i dag og vet at det også samtidig var flere sengeplasser oppe på loftet.)

I Villaen som den gang var stort sett slik som i dag bodde det i lange perioder bare 2 nokså unge menn!

Den ene, Andreas Quale var ingeniør og ledet arbeidene i vaskeriene og smeltehytten.

(Han var født i 1875 og kom i 1895, 20 år gammel, til bedriften som sjef for vaskeri og smeltehytte. En stilling han hadde frem til 1905 da han ble utnevnt som direktør ved Altens Kobbegruver i Kåfjord hvor han var frem til 1911. Han kom da tilbake til Sulitjelma da han var blitt utnevnt til overingeniør ved A/S Sulitjelma Gruber. Senere, fra 1912 til 1941 var han direktør ved dette gruveselskapet.)

Den andre var Charles Rosenquist. (Han var født i 1876 og kom i 1893, 17 år gammel som kjemiker til bedriften, en stilling han hadde til 30. september 1918 da han forlot Sulitjelma. Hvor hen er ikke kjent.)

Ved folketellingen for året 1900 hadde de to ungdommene i Villaen sannsynligvis fått en kvinnelig husholder. Det er da kommet en kvinne i boligen, så da var de blitt i alt tre personer som bebodde den bygningen.

Slik fortelles historien om de to meget unge lederne.

Men blar man litt i de gamle papirene så finner man også andre hytteingeniører og kjemikere ansatt ved bedriften i de påfølgende år. Det var hytteingeniør Harald Axel Wedholm i tiden fra 4. mai 1891 til 15. januar 1897, og Hans Dück i tiden 1. mai 1902 til 1. juni 1907. Jens Westly var her i tiden 1. juni 1904 til 31. mars 1916.

Av kjemikere de første årene så finnes også en mann, I. Dahlberg var her i tiden 1891 til 1893. Videre var Gudrun Knudsen her fra 1. nov. 1906 til 31. juli 1913. Og en annen mann, O. Koch var her i tiden fra 1. mars 1917 sammen med Johannes Eidnes som var her i tiden 1. august 1913 til 1. juli 1919. Også de personene kan jo ha bodd i Villaen.

Som man ser av dette så var de to ungdommene ikke ensomme i sin profesjon hele tiden, men de sist nevnte er ikke så ofte omtalt som de to først nevnte.

Vaskeriene ble driftssatt 1892 og Smeltehytta i 1894.

Senere ble nok en brakke bygget mellom to av de først nevnte brakkene på Fagermo, som jo var Storbrakk og Lisjbrakk. Jeg, og mange flere, kjenner denne bygningen fra selvsyn og omtale som den gamle ”Gråbrakk”. Brakka synes ikke etter fotografier å ha vært grå fra først av, men ble vel det etter som årene gikk. Der vet jeg at min farfar bodde den første tiden etter

at han høsten 1898 kom til "Sulis" og han delte da seng med en trønder som var kommet hit fra Løkken.

Men, før det kom så langt av sted på avveier med Fagerli hadde Søren Larsen skrevet brev til Fogden da han ble klar over hvor det egentlig bar av sted med utbyggingen på rydningsbruket i 1892. Han ba Fogden om hjelp til å få stoppet den pågående utbyggingen. I brevet forteller han om den da under bygging fremtidige taubanen som ifølge stikningsarbeidene ville bli lagt over hustakene på gården, og han skriver: *"Da dette naturligvis vil påføre os en hel del bryderi og en daglig fare for folk og creature som ferdes paa gården, så ville jeg ikke give dem tillatelse til det; men trots min indsigelse, så fortsatte arbeidet som om ingen ting var nævnt eller gjort fra vor side"*.

Lengre ut i brevet fortsetter han – *"Jeg har som sagt paa det bestemteste modsat mig det; men naar de alligevel fortsetter arbeidet efter sin oprinnelige bestemmelse, hva skal jeg da gjøre? Kan ikke kompaniet forpligtes til enten at flytte gården unda og gjøre mig skadeløs for uleiligheten- eller ogsaa stanse med sin banelegging efter dette opstik?"*

Men det brevet var til liten hjelp.

Søren Larsen skrev også brev til Amtmannen den 1. mars 1893 og beklaget i dette brevet sin nød. Der nevner han å ha protestert overfor gruvselskapet over den behandling han var blitt utsatt for. Denne protesten, forteller han hadde resultert i at direktøren da kom til Fagerli og tilbød Søren at selskapet skulle flytte husene hans bort fra anleggområdet sommeren 1893. Da han skrev dette brevet til Amtmannen hadde Søren ennå ikke tatt stilling til dette tilbudet. Han var nok ikke innstilt på å flytte fra rydningsbruket sitt sånn uten videre for han spurte Amtmannen- *"om det kunne antages at jeg paa ansøknings kunne vente at blive tilstaaet fri sagfører og fri procedure."*

Etter hvert innså nok Søren Larsen slaget for tapt og den 4. juli 1894 inngikk han en "tilsynelatende frivillig avtale" med gruveselskapet hvor han fraskrev seg en betydelig del av det livsverk som han hadde slitt på siden 1857.

Rydningsbruket hadde han jo bare hatt til "lån på livstidfeste" for 2 Spesidaler i året. En gang tidligere hadde han forsøkt å få kjøpe rydningsbruket uten at staten var villig til å selge. Det må kanskje ha vært i 1881. Hva brevet fra Søren Larsen inneholdt vet jeg ikke, det finnes neppe i dag. Jeg vil tro at svaret han fikk tilbake fra staten den gang ble skrevet på søknadens bakside og returnert til søkeren som hadde skrevet brevet. Og det svaret han fikk finnes i dag oppbevart i Forstvesenets kopibok, datert den 11. januar 1882 hvor det står:

Til Hr. Søren Larsen Fagerli.

Remitteres Hr. S. Larsen med tilkjennegivende at Pladsen ikke kan erholdes tilkjøbs, hvorinaar en af Deres børn naarsomhelst vil erholde Pladsen forpagtet-

Svaret han fikk er underskrevet av Forstmester Kiøgnig i kopiboken. Det var den gang da.

La oss igjen gå til året 1894.

I det som da hendte så ble det jo inngått en tosidig avtale vedrørende Søren Larsen som sier at han da skulle flytte fra livsverket sitt i Fagerli og flytte til Reinhagen, som vel for ettertiden ble å se på som en husmannsplass under det tidligere rydningsbruket Fagerli.

Det ble i avtalen nevnt at han med seg på denne flyttingen skulle få ta med seg fjøsen som lå nærmest Langvannet samt den "ladebygningen" som lå mellom fjøsen og vannet. Han skulle i sin og konas levetid få benytte en del av den jorden som hadde tilhørt bruket Fagerli og han skulle få rett til havnegang for de kyrne som i fremtiden ble vinterforet. Dette skulle også komme hans sønn Petter med familie til gode. Petter drev den gang bruket Fagerli sammen med sine gamle foreldre.

Den fjøsen som Søren tok med seg da han flyttet var den største fjøsen fra rydningsbruket Fagerli. Bak denne bygningen hadde Søren også bygget en mindre fjøs for sauer og geiter. Den bygningen var reist bare noen få år før Søren nå måtte forlate Fagerli. Det står videre i avtalen at så lenge Søren og kona levde skulle de få kr 300,- pr år i pensjon. Søren skulle også når han flyttet fra Fagerli få utbetalt et engangsbeløp på kr 1500,- som erstatning for det ubehag han til da hadde blitt utsatt for med svovelrøyken. I følge avtalen forpliktet Søren Larsen seg nå å flytte fra gården Fagerli før 1. juli 1895. Det ble da bygget et nytt våningshus på det de kalte for Reinhagen. Dette huset, vet vi, fikk han hjelp av gruveselskapet med å bygge.

Fjøsen og ladebygningen i Fagerli ble revet og deretter flyttet til Reinhagen. Der ble alle materialene benyttet til reising av en ny driftsbygning. Derfor kan vi nå se årstallet 1857 skåret med kniv inn i en av tømmerstokkene i fjøsgangen på Reinhagen. Det var nok det året da Søren Larsen fikk bruksretten til det rydningsbruket han den gang flyttet til og kalte for Fagerli og der han bygget den store fjøsbygning.

De andre husene sto igjen i Fagerli da Søren og familien flyttet fra det stedet som hadde vært deres hjem i om lag 39 år og som de hadde leid på livstid av det offentlige for 2 spesidaler i årlig leie.

Jeg har ikke funnet noe som sier at Søren noen gang flyttet til Reinhagen. Men jeg vet at han flyttet fra Fagerli, til sønnen sin, Søren, som bodde på Mosti i Vattenbygden. Der døde Søren d.e. den 16. april 1902.

Derimot så flyttet sønnen Petter til Reinhagen sammen med kona Grethe og en 10 år gammel datter. De andre barna som Grethe og han hadde fått gjennom årene var da enten død eller de hadde flyttet ut eller emigrert, en til Amerika og en til Canada. Petter døde den 17. januar 1902.

Etter at Petter var død drev kona Grethe Olea og dattera Olea Dorthea Christine Reinhagen som gårdsbruk inntil Grethe døde den 12. desember 1910. (Jeg vet bl.a. at mine besteforeldre kjøpte melk på Reinhagen den gang min far og hans søsken var barn.)

Olea bodde videre på Reinhagen frem til sommeren 1911.

Da solgte hun huset til gruveselskapet. Den 15. august var bygningsformann Ole Dobak på Reinhagen og takserte huset. Han beskrev bygningen nokså detaljert og kom fram til at den hadde en verdi av kr 950,-. Fjøsen er ikke nevnt i denne taksten. (Dobak's beskrivelse av huset finnes i arkiv så vi vet av beskrivelsen hvordan huset var bygget.) Den 21. august 1911 ble kjøpekontrakten mellom Olea Sørensen som selger og dir. Holm Holmsen ved gruveselskapet som kjøper undertegnet. Prisen for salget var da satt til kr 750,00.

Hvor Olea senere ble av er ikke kjent.

Foran har jeg nevnt at Vaskeriet i Fagerli ble driftsatt i 1892 og Smeltehytta i 1894. Hele den tiden som nå var gått hadde arbeidssøkende strømmet til, og arbeide fikk de som ble ansett skikket til det, forutsatt at det var ledig boplass og oppdrive. I 1898 kjøpte bedriften et større hus, bygd av tømmer fra Bodin og flyttet det til Fagerli. Huset ble satt opp øst for Lomi elv og huset fikk navnet "Lomibrakka" og dermed var husspørsmålet for 5 familier og 50 mann løst. (Ved folketellingen i 1900 bodde det i alt 74 personer i dette huset!) Ca 1905 ble det videre reist 4 boligbrakker for familier og en hestestall utover, langs elva på Fagermo. Den gang sto ennå bolighuset etter det rydningsbruket som en gang var på Fagermo. Det huset ble revet omkring året 1913. Samme året ble det bygget en ny bolig for kjemikeren står det i papirene. Om det flyttet noen kjemiker inn der vet jeg ikke, men jeg vet skogvokter Ihlen bodde noen få år i dette huset. Senere var det bolig for maskinmesterne på maskinhuset eller kraftstasjonene. Ca 1920 ble det igjen bygget 2 brakker med to etasjer utover langs elva for i alt 8 familier.

Med tiden ble det bygget flere boliger på Fagermo og etter hvert har så gruveselskapet gjennom årene bygget følgende boliger på dette rydningsbruket: Storbrakkka, Gråbrakkka, Lisjbrakkka, Villaen, Messa, Vestlybrakkka og 4 ganske like hus på Fagermo, vest for "Smolikbekken" med varierende navn etter hvem som bebodde husene, og de to husene med bare en etasje vest på Fagermo der bygningenes navn på folkemunn også avhang etter navnene på leietrakerne.. Så var det videre fra elva og oppover Kjemikerboligen, Nybrakkka midtveis opp til Jorda, videre 4 hus oppe på Jorda hvor den tredje i rekken bakover ble omtalt som "Tombrakkka", og to boliger i Gjeithola.

Etter hvert ble produksjonen økt rundt omkring ved gruvene og kapasiteten på det gamle anlegget for oppberedning i Fagerli greide ikke, på tros av en senere utvidelse, å ta unna produksjonen. Det var derfor behov for et større vaskeri og det ble bygget et nytt på Sandnes som ble driftssatt i 1905. Etter at dette vaskeriet ble tatt i bruk så ble det mindre med "vasking av malm" i Fagerli. Men fortsatt noen få år fremover etter 1905 ble det vasket malm fra gruvene på Furuhaugen og i Bursi ved anlegget i Fagerli gjennom sommermånedene, inntil også dette stoppet opp.

Den første Smeltehytta, bygget av tre og driftsatt i 1894 brant den 7. august 1898 etter at man begynte med Bessemermetoden som smelteprosess. En ny hytte, bygget av stein tatt ut fra nærområdet ble reist på det samme stedet og driftsatt ca 1902. Den ble benyttet frem mot 1920-årene med anvendelse av forskjellige smeltemetoder inntil den i siste halvdel av februar 1919 ble nedlagt for all tid.

Også et tredje smelteverk, Flammeovnshuset ble bygget ca 1912 og benyttet i en meget kort periode før nedleggelse. Denne prosessen var avhengig av røstet malm og det ble da bygget et større røstehus av bølgeblikk mellom den gamle smeltehytta, murt av stein og kraftstasjonen nede ved elva. Da metoden med smelting av kobber i en flammeovn ble oppgitt så ble dette røstehuset stående i Fagerli frem til 1932. Det ble da revet og flyttet til Sandnes og innredet som tørkeri for produkter fra flotasjonen, heller ikke det med noen stor suksess.

Etter at Flammeovnssmeltingen var oppgitt ble bygningen revet. Omkring 1945 ble også stålpipe som var oppsatt mellom veien og Flammeovnshuset tatt ned. Etter at dette huset var revet ble det på denne tomte bygget et lagerhus av betong, beregnet for lagring av kobberkonsentrat og koks. Om huset noen gang ble benyttet til sitt opprinnelige formål er ikke kjent. Derimot ble det benyttet til lagring av kull for oppvarming av boliger i Fagerli som vi sier, eller Fagermo som stedet rettlig heter. Huset ble omkring 1950 innredet med en seksjon som "Folkebad" med avdeling for Karbad, Dusbad og Dampbad.

Maskinhuset ble gjennom årene utvidet flere ganger med flere og større generatorer og ble etter hvert omtalt som Kraftstasjonen. Et nytt vannleie, omtalt som "Østre løp", men også ofte som "Nyløpet" ble påbegynt anlagt nedenfor vannet Daia nedover til Balmi dam i 1914. I dette nye vannløpet ble det samtidig bygget nok en dam, som fikk navnet "Gjertrud dam", der den fra naturens side, den tidligere omtalte "Grethedammen" lå. Den nye Balmi kraftstasjon i Fagerli kom nå og ble et tillegg i stedets el-forsyning til den først bygde Fagerli kraftstasjon. Balmi kraftstasjonen ble påbegynt bygget i 1918 og driftsatt først i 1925 på det som fra tidligere også var en del av rydningsbruket Fagerlis utmark.

Dermed var det over og ut med det som en gang var rydningsbruket Fagerli. Stedet som etter hvert fikk både Telefonsentral og Poståpneri og en jernbanelinje i 1915 som gikk ned til Sjønstå. Men alt dette er i dag revet. Det eneste som da ble tilbake var foruten veggene til smeltehytta bygget av stein og noe av dens innhold var vannkrafta i elva og den er til gagns utnyttet i ettertid.

Hvor Fagerli engang lå og fortsatt ligger må man i dag lese om på offentlige kart.

Fortsatt står de fleste av boligene som engang ble bygget på Fagermo og nye er kommet til i ettertid. Mange bygninger er blitt feriehus for utenbygds beboere i privat eie. Noen få boliger er fortsatt ennå permanente helårs boliger. Navnet Fagermo er stort sett forsvunnet, bare de to en etasjes husene lengst i vest mot "Hundhammeren" sies i dag å ligge på Fagermo. På folkemunne blir alt det andre av det gamle Fagermo opp til synsranden nå omtalt som Fagerli. Hvorfor vet ikke jeg.

Til slutt noen ord om Reinhagen.

Da våningshuset og fjøsen ble bygget på Reinhagen så sto det som nevnt allerede et hus der fra tidligere av. Det var et hus som sannsynligvis var bygget som bolig for arbeiderne ved anleggene i Fagerli. Når denne bygningen ble satt opp er ikke kjent, men fotografier viser at det alt sto et hus der før våningshuset på husmannsplassen Reinhagen ble bygget i 1895. Jeg er fri nok til å tro at det ble bygget den gang da industrialiseringen i Fagerli tok til. Senere er huset vel benyttet som arbeiderboliger opp gjennom årene. Dette huset ble oppkjøpt av Johan Henriksen i oktober 1939 og ble siden videresolgt til Kristian Hansen i 1944.

(Også et annet hus ble bygget på Reinhagen som bolig for arbeidere.

Det var tre, ganske like bygninger som kom fra Kåfjord omkring 1912 og de ble satt opp henholdsvis i Grønli, på Reinhagen og ved Anna gruve. Senere er huset i Grønli revet. Huset i Anna ble revet, flyttet og materialene ble benyttet som påbygg av "Mathisenbrakka" på Sagmo. Huset fra Kåfjord som ble reist på Reinhagen står der fortsatt, men er senere blitt påbygget og noe endret.)

Etter at gruveselskapet kjøpte huset av Olea Larsen ser det ut til å ha vært benyttet i en del år som bolig for arbeidere, ansatt i Fagerli så lenge det varte. Deretter for ansatte på Sandnes. Det er også å tro at beboerne av huset har hatt adgang til å benytte fjøsen. Den siste som fikk flytte dit var Hilberg Hansen. Når han flyttet til Reinhagen vet jeg ikke, men Hilberg arbeidet tidligere ved Furuhaugen gruve som ble nedlagt i 1921. Kanskje flyttet han da til Reinhagen. De første årene hans på Reinhagen vet jeg at familien bodde i "Nerbrakka" som huset fra Kåfjord ble omtalt som. Senere flyttet familien opp i våningshuset som han senere kjøpte. I en oversikt som gruveselskapet hadde over eiendommer som privatpersoner, ved oppkjøp fikk råderetten til er Reinhagen innført som Hilberg Hansens eiendom fra 14. februar 1942. Jeg vil tro at den overdragelsen også omfattet fjøsen, for Hilberg hadde husdyr. Kyr og geiter som daglig om sommeren ble sendt ut i marka på beite sammen med "Reinhagbukken" en staselig herre med skjegg og to store horn, over til det vi nå så feilaktig kaller for Fagerli på sørsiden av den elva som Lensmannen i 1848 omtalte som "Balvasselven". Reinhagen hadde også gris, høns og senere hest. Og så var det hunden Max, en ufarlig kar, men han hørtes når vi ungene nærmet oss hans territorium. Kom vi nær nok så tidde han og da logret han med halen og alt var både fryd og gammen.

Slåttmark og grønnsaker/poteter var det den gang på Reinhagen. Med såpass mange dyr var det nødvendig med utmarkslotte og den var ute ved Storliklubben vis´avis Glastunes. Når gresset var hesjet og tørt så ble årets avling stappet i høysekker og rodd innover til Reinhagen. Alt dette samtidig som Hilberg også arbeidet i gruva.

Ved Reinhagen går det en odde utover i Langvannet og naturlig nok har dette utstikket i vannet fått navnet "Reinhag-odden". Men de gamle som en gang bodde på Fagermo, de omtalte denne odden for "Koksodden". Dette gjorde de fordi at det var her koksen til Smeltehytta ble losset fra prammene og mellomlagret den gang smelting av kobber ble utført i Fagerli. Fortsatt i dag kan man se rester av det gamle kaianleggets feste til land ute på odden.

Reinhagen er et jo navn etter en innhegning, som den aller første beboeren vi vet om ved den østre enden av Langvannet, Jon Andersen anla. Der samlet han sine dyr når det var dårlig vær den gang da han drev et rydningsbruk ved denne elvens utløp til Langvannet. Men var det et rydningsbruk eller hadde han bare en liten "Skovplads" eller "Finnerydning" med reinsdyr der i årene rundt 1840. Vi finner han nevnt i "Skolemandtall for Stranden District i Skjerstad Præstegjeld. Aar 1840/41". Senere, under den avgjørende grensetvisten mellom kommunene Saltdal og Fauske i 1909 ble det fremført et vitne som uttalte seg da, ca 71 år senere, at hans bestefar, Jon Andersen hadde hatt sin boplass just der Laboratoriet senere var blitt bygget i Fagerli. Og det bygget var senere reist på det samme sted som Søren Larsen hadde hatt sine hus.

Jeg vil nevne at jeg med vilje har utelatt historien om det "Hobby-landbruket" som vokste opp på Fagermo i begynnelsen av det nittende århundre. Gruveselskapet bygget da tre fjøsbygg på Fagermo som ble lånt ut til interesserte, og andre bygget seg også sine egne små fjøs. Man begynte med kyr og geiter og åkerlapper ble nå spadd opp der Fagermo en gang hadde hatt sine åkrer og enger i de gamle dager, og opp av jorda kom det både poteter og grønsaker. (En oversikt for husdyrhold viser at det av geiter/ kyr i dette landbruket på Fagermo var følgende antall av ku/geit i årene henholdsvis: 1934 - 51/24, i 1939 - 25/27 og i 1942 16/22.) Denne perioden med "Hobby-landbruket", for så vidt i hele Sulitjelma, varte til slutten av 1940 - årene, Da ble det slutt på denne tiden og medio 1950, før åpningen av jernbanen ned til Finneid ble det meste av fjøsene brent ned eller revet. Men en geitefjøs ble oversett og står fortsatt. La oss håpe den blir "fredet" for ettertiden.

Det jeg så langt har fortalt omkring Fagerli/Reinhagen og Fagermo er en dokumenterbar historie. Jon Andersen bodde der omkring 1841. Elias Gabrielsen kom via "Bodøen" til Langvannsdalen og fikk rydningsbruket Fagerlien utvist mellom Balvasselven og "Lomelven" den 9. august 1848, dagen før Anders Larsen fikk sitt rydningsbruk Sandnes utvist. Anders Larsen kom fra Saltdalen, over isen på Ballvannet fortelles det, og videre ned til Langvannet. Så passerte han fem større elveutløp i vårflom til Langvannet på en flåte, fortalte han senere, før han kom til det som ble "hans Sandnes". Der bodde familien under en berghammer i den første tiden før han fikk bygget seg et husvære til familien sin. Hvorfor stoppet ikke Anders Larsen etter å ha passert den første elva, der det da, inntil for få år siden, hadde bodd en familie såpass lenge at familien var blitt registrert i Skolemanntallet for årene 1840/41? Den familien som hadde tilhold der hadde den gangen kanskje bodd i en "helårsbolig av ett eller annet slag" og kanskje også ryddet seg noe åkerland. Var det fordi at Elias Gabrielsen alt da bodde på denne plassen som uregistrert rydningsmann den gangen da Anders Larsen med sin familie ankom til Langvannsdalen?

Til slutt et sidesprang tilbake til Vignes Kobberverk på Karmøy og det oppberedningsverket som ble kjøpt derfra til gruveanlegget og driftssatt ved Langvannet i året 1892.

Etter flere års drift var bergverkshistorien på Vignes den gang over. Men "stå på viljen" for alt det historiske omkring dette bergverket var fortsatt levende om lag hundre år etter nedleggelse av gruedriften. Pensjonerte gruvearbeidere, deres etterkommere og lokale ildsjeler ville ta vare på all historie og bevare de synlige minnene.

Den 11. mars 1979 ble "Kobberverkets Venner" dannet. Alt som kunne tas vare på ble samlet inn, restaurert og bergverkshistorien på Vignes ble gjenreist.

Men et hardnakket rykte som hadde gått fra mann til mann gjennom generasjoner på Vignes gjensto å få bekreftet eller avkreftet!

”Var det riktig at kobberet i selve Frihetsgudinnen i USA stammet fra den gamle gruve som en gang var på Vignes?”

Her måtte holdbare beviser fremskaffes. Og i god tid før Frihetsgudinnen fylte 100 år i året 1986 satte de i gang, medlemmene av Kobberverkets Venner på begge sidene av Atlanteren. Gudinnen skulle restaureres før 100-årsjubileet i 1986. Derfor ble noe ”gjenglemte kobber” i en nedlagt gruvesjakt på Karmøy hentet opp i dagen og sendt over Atlanteren til ”AT & T Bell Laboratories” i New Jersey og der ble denne sammenlignet med et ”avbrutt segment fra gudinnens hår”. (Noen forteller at det var et verktøy som en gang var funnet. Et lite verktøy i form av en tang eller mer en pinsett av kobber som i ettertid var funnet i en sjakt og tatt rede på. Sannsynligvis var dette ”verktøyet” tilvirket av kobber fra Vignes?)

Etter to års nitide undersøkelser kom svaret, signert av fire forskere ved Bell-laboratoriet: Kobberet i ”The Statue of Liberty” stammer fra Norge! Dette er senere blitt behørig tilføyd damens historie og formidles i dag videre til samtlige turister som besøker monumentet. Fra 4. juli 1886 har hun stått der i all sin prakt. Designet av Frederic Auguste Bartoldi, som ble assistert av Gustave Eiffel. Hun, iført sin grønnskimmende kobberdrakt fra Societe des Mines et Usines de Cuivre de Vignæs.

Hva gjør så vi som kanskje ennå har noe igjen av det maskineriet som en gang produserte det kobberet som i dag dekker Frihetsgudinnen? Sulitjelma kjøpte en gang oppberedningsverket fra Vignes og jeg tror, og også vet at noe av det fortsatt ligger nedgravd der det første anlegget for ”oppberedning av Sulismalmen” ble bygget på rydningsbruket Fagerli. Det var ikke bare oppberedningsverket som kom til Langvandsdalen fra Vignes. Også flere toppledere, mellomledere og arbeidere på ”gulvplanet” kom fra Vignes hit til Langvannet. Og mange av dem var her til sin siste dag.

Helt på slutten vil jeg nevne at ideen om ”Slavemerket som alle har forbannet gjennom de mange år siden 1906 også var noe vi fikk fra Vignes!”.

Sammenligninger av merkene fra de to gruvene og fotografier viser at hos oss var merket av en ”penere utførelse” enn det de en gang hadde på Vignes. Men utforming sammen med mål og vekt av de to merkene er svært like.

Hva kan vi i fremtiden gjøre for å profitere på dette?